

podobnie jak inni apostołowie i bracia Pańscy (1 Kor 9, 5). Nie mógł więc być równocześnie w Rzymie. Gdy św. Paweł przybył do Rzymu w 60 r., Piotra tam nie zastał. Prawdopodobnie opiekował się kościołami w Azji Mniejszej i w Grecji.

Kraków

Ks. WALENTY PROKULSKI T.J.

Ks. Wawrzyniec Gnutek, Tarnów

PAWEŁ Z TARSU APOSTOŁ JEZUSA CHRYSZTUSA I PISARZ NATCHNIONY

(Zarys chronologii życia i działalności apostołowskiej i pisarskiej)

I.

Rok

- 5—10 Przyjście Pawła na świat w Tarsus (Cylicja — Azja Mniejsza). Dwie wzmianki: Dz Ap 7, 58 grecki wyraz *neanias* — młodzieniec lub młody człowiek około 30 lat — przemawia więcej za datą bliższą 10 r.; Filem w 9 *presbytes* — starzec skłania do przesunięcia ku początkowi ery chrześcijańskiej. Imię podwójne od początku: Paweł - Szaweł.
- 15 (Najwcześniej) przez kilka lat w Jerozolimie u stóp Gamaliela zdobywa znajomość Prawa St. Zakonu wyjaśnianego w duchu sekty faryzeuszów stając się miłośnikiem Zakonu. Dz Ap 22, 3 por. 5, 34—39.
- 30 (33?) Śmierć Chrystusa.
- 33/34 Kamienowanie Szczepana... Nawrócenie pod Damazkiem.
- 34—36 Trzyletni pobyt w Arabii po nawróceniu.
- 36—37 Krótki pobyt w Damaszku, ucieczka, powrót do Jerozolimy.
- 37—42 Opuszczenie Jerozolimy — kilkuletni pobyt w rodzinnym Tarsus.
Powód opuszczenia Jerozolimy: niedowierzanie ze strony chrześcijan, groźba śmierci ze strony zhellenizowanych Żydów. Zob. Dz Ap 9, 26—30.
- 42 Przybycie do Antiochii Syryjskiej na osobistą interwencję Barnaby. Wspólna praca misyjna z Barnabą w Antiochii trwa przeszło rok.
- 44-(48?) Rok nieurodzaju i głód. Podróż do Jerozolimy z zapomogą. Jest to drugi pobyt w Jerozolimie po nawróceniu; nie bierzemy w rachubę pierwszego i najdawniejszego — zapewne przerywanego — podczas pobierania nauki w szkole Gamaliela.

- 45—48 Pierwsza wyprawa misyjna
Dz Ap 13, 1—14, 27.

Baza wyjściowa: Antiochia. Trwanie.

Długość trasy pieszej ok. 1 000 km.

Towarzysze podróży: Barnaba i jego siostrzeniec Jan Marek (ewangelista), który wraca do Jerozolimy z Perge z niewiadomej przyczyny.

O w o c pierwszej misji: założone kościoły w siedmiu miastach: Na Cyprze: Salamina, Pafos. W Małej Azji wzdłuż drogi rzymskiej wiodącej prawie środkiem półwyspu z zachodu na wschód, na terenie prowincji Galacja obejmującej krainy: Pamfilie, Pizydie, Lykaonie; miasta: Antiochia Pizydyska, Ikonium, Lystra, Derby. W Lystrze nawrócenie i chrzest rodziny Tymoteusza, późniejszego najbardziej oddanego Pawłowi współpracownika. Na końcu Perge skąd powrót morzem do bazy wyjściowej, Antiochii Syryjskiej. Największe niepowodzenie i przykrość, jakie spotkały Pawła w czasie pierwszej wyprawy misyjnej, to kamienowanie w Lystrze!

- 48/49 Spór w Antiochii o zachowanie przepisów Prawa St. Zakonu.
40 (50?) Pierwszy sobór w Jerozolimie (Paweł trzeci raz w Jerozolimie); po powrocie zajście z Piotrem w Antiochii. Zob. Gal 2, 11 i nst.

Tutaj — notuje Łukasz Dz Ap 14, 27 — *spędził Apostoł z uczniami czas niematy.*

- 49—52 Druga misyjna wyprawa
Dz Ap 15, 35—18, 22.

Baza wyjściowa: Antiochia Syryjska.
Inicjatywa... osobista św. Pawła:

Wróćmy i odwiedźmy braci naszych... Dz Ap 15, 36.

Cel: odwiedzenie założonych w Azji Mniejszej kościołów dla utwierdzenia wiernych we wierze i zaznajomienia ich z uchwałami soboru w Jerozolimie.

Trwanie przeszło trzy lata. Trasa drogą lądową przez Syrię ku północy a później przez Bramę Cylicyjską i góry Taurus ku zachodowi. Pawłowi towarzyszy początkowo tylko Sylas (= Sylwanus). Barnaba rezygnuje z powodu Marka i jedzie z siostrzeńcem na Cypr.

W Lystrze dołącza się Tymoteusz zabrany przez Apostoła, a w Troadzie Łukasz.

O w o c: umocnienie kościołów w Galacji, przeniesienie Ewangelii na teren Europy i założenie w niej nowych społeczności chrześcijańskich w miastach... Filipi, Tesselonice, Berei (Atenach?) Korynce.

W r. 52 zakończenie pracy misyjnej na terenie Europy. Powrót z Koryntu po przeszło półtorarocznym pobycie (port Kenchry) morzem do Małej Azji z krótkim postojem w Efezie, gdzie pozostali Akwila z Pryscyllą. Z Efezu znów drogą morską do portu Cezarei a następnie do Jerozolimy (czwarty raz!), skąd Apostoł wyrusza do bazy macierzystej, Antiochii. Długość przebytej trasy pieszej na ładzie w czasie drugiej podróży ok. dwa tysiące km!

Ważniejsze wydarzenia: we Filippi (w r. 49/50) uwięzienie, różgi, żądanie satysfakcji. W Tessalonice (50/51 r.) rychłe odejście z powodu zamieszek wywołanych przez Żydów do Berei a stąd do Aten, gdzie Paweł wygłosił słynną mowę przed Areopagen. W Koryncie zetknięcie się z Akwilą i Pryscyllą, którzy niedawno opuścili Italię po wydaniu dekretu banicyjnego na Żydów przez Klaudiusza w r. 49—50 — oraz rozprawa przed prokonsulem Galionem. Oba wydarzenia ważne dla ustalenia chronologii Pawłowej zwanej relatywną (w przybliżeniu), ponieważ ani Dzieje Ap. ani Listy nie podają żadnej obiektywnej daty. Rozpoczęcie działalności piśmienniczej Apostoła. W Koryncie napisane i wysłane pierwsze dwa listy — oba do Tessaloniczan — w latach 51—52.

53—58 Trzecia misyjna wyprawa.

Dz Ap 18, 23—21, 26.

Baza wyjściowa — Antiochia.
Inicjatywa osobista św. Pawła.

Cel umocnienie we wierze i życiu chrześcijańskim.

Trasa drogą pieszą podobnie jak w drugiej podróży przez Syrię ku północy, przez góry Taurus i Bramę Cylicyjską na zachód przez Galację, Frygię Azję do Tarsus i Efezu, a stąd na ląd europejski — prowincje Macedonia i Achaja (Grecja). Długość trasy w samej Azji ponad tysiąc km!

Owoc założenie i umocnienie kościoła w Efezie w latach 54—58 (trzy lata!). Skuteczna obrona i umocnienie autorytetu apostołskiego w Koryncie listami i osobistym pobylem w r. 56/57 zimą. 1 Kor napisany w Efezie w r. 56. Drugi Kor po odejściu z Efezu (Troada? — Filipi?). Z Efezu także prawdopodobnie w 54/55 wysłał Paweł list do Galatów. Z Koryntu list do Rzymian zimą r. 57/58.

Czas trwania pełne cztery lata: według Rigaux od końca r. 53 lub wiosny 54 r. do maja 58 r. (Zielone Świąta).

Zakończenie i powrót w r. 58 wiosną — nie drogą morską z obawy o zasadzkę, lecz — łądem przez Achają i Macedonię do Filippi, a stąd po świętach Wielkanocnych okrę-

tem do Troady, gdzie Paweł został i pieszo przedostał się do Assos. Tam czekali na niego: Sopater z Berei, Arystarch i Secundus z Tessaloniki, Gajus z Derbe i Tymoteusz oraz dwaj pochodzący z Azji Tychik i Trofim. Jechał także i Łukasz, który się przyłączył z Filipi. Z Assos morzem przybył św. Paweł z towarzyszami do Miletu, gdzie nastąpiło rzewne pożegnanie z przybyłymi starszymi kościoła Efeskiego, wezwanymi umyślnie przez trapionego złymi przecuciami Apostoła. Na Zielone Świąta — 50 dni po odejściu z Filipi — stanął Paweł piąty i ostatni raz w swym życiu w Jerozolimie.

- 58 Uwzięnienie w Jerozolimie. Zielone Świąta — maj.
- 58—60 Dwuletni prawie pobyt Pawła we więzieniu w Cezarei za prokuratorów Feliksa i Porciusza Festusa.
- 60/61 Odwołanie się do trybunału cesarskiego przed Festusem. Wyjazd pod eskortą statkiem do Italii pod jesień r. 60. Przybycie na Kretę prawdopodobnie w drugiej połowie września. Krótki pobyt na Malcie po rozbiciu się okrętu. Może w styczniu r. 61 Paweł udaje się do Rzymu, gdzie staje wczesną wiosną prawdopodobnie w lutym.
- 61—63 Pierwsze więzienie śledcze w Rzymie. Apostoł przebywa w wynajętym mieszkaniu przy stałej eskorcie opłacanego przez siebie żołnierza. Przed zwolnieniem wysłał cztery Listy z więzienia: do Efezjan, Kolossan, Filipian i do Filemona.
- 63 Zwolnienie. Wizytacja apostolska kościołów na wschodzie. Misja na Krecie. Ustanowienie biskupów: Tymoteusza w Efezie, Tytusa na Krecie. Podróż do Hiszpanii? List do Żydów z Italii (w r. 64?).
- 66—67 Powrót z Hiszpanii? Zima w Nikopolis. Pierwszy list do Tymoteusza oraz list do Tytusa.
- 67 Ponowne uwzięnienie (miejsce niewiadome) i osadzenie w więzieniu w Rzymie. Drugi list do Tymoteusza. Męczeńska śmierć przez ścięcie mieczem na milę od Rzymu za miastem przy Aquae Salviae, dziś Tre Fontane.

Daty panowania współczesnych cesarzy

August 14 r. po Chr.	Nero 54—68
Tyberiusz 14—37	Prześladowanie
Kaligula 37—41	Nerona 64—68
Klaudiusz 41—54	

Prokuratorzy rzymscy w Palestynie

Antoniusz Feliks 52—60 po Chr.; Porcius Festus 60—62 po Chr.
Król Herod Agrypa II 49—100 po Chr.

II.

Listy apostoła Pawła wniosły nowy rodzaj literacki do Pisma świętego.

Przyczyną ich powstania były sprawy bieżące, których Apostoł nie mógł załatwić osobiście na miejscu.

Poruszają one zagadnienia aktualne istniejącego już i rozwijającego się Kościoła rzucając światło na: stan, potrzeby, bolączki położenie i rozwój Kościoła oraz na osobę samego Autora.

Ówczesnym zwyczajem Apostoł dyktował wszystkie listy. Istnieje uzasadnione prawdopodobieństwo, że list do Filemona a może i do Galatów pisał św. Paweł osobiście. Własnoręcznie podpisywał tylko każdy (2 Tess 3, 17) względnie dopisywał pozdrowienie dla ustrzeżenia przed przyjmowaniem przez niego rzekomo przesyłanych listów. Imię sekretarza podaje tylko do Rzymian, (16, 22)... Tercjusz.

We wszystkich pismach Pawła z wyjątkiem listu do Żydów jako rodzaj literacki występuje wyraźnie forma listu: odpowiada ona ówczesnie przyjętemu sposobowi pisania listów. Zawiera: adres (imię piszącego, adresata(ów)), pozdrowienie w nowej formie chrześcijańskiej: ośnowę, której treść bywa podwójna: dogmatyczna, czyli pouczająca i paranetyczna, czyli obyczajowa podająca przestrogi i zalecenia, zachęty moralne jako konsekwencje praktyczne płynące z wyłożonych prawd dogmatycznych: końcowy epilog listu jest połączony najczęściej z imiennymi pozdrowieniami.

Przyjęty obecnie układ kolejny zbioru listów we wydaniach N. Testamentu a wprowadzony w początkach IV wieku prawdopodobnie opiera się nie na kolejnym chronologicznie ich powstawaniu (jak Ewangelie), ale na ich objętości w stosunku do całego zbioru. Stąd na początku figuruje list do Rzymian (16 rozdz.), następnie 1-szy do Koryntian (16 rozdz.), 2-gi do Koryntian (13 rozdz.); jako ostatni bywa umieszczany list od Żydów, dziś częściej nazywany do Hebrajczyków; por. przekłady Ks. Ks. Eug. Dąbrowskiego i Sew. Kowalskiego.

Tekst grecki listów Pawłowych wykazuje w stosunku do całego N. Testamentu najmniej odchyłeń (*lectiones variantes*) przy przepisywaniu w kodeksach greckich.

Chronologia powstawania listów Pawłowych jest dzisiaj prawie że ustalona z wyjątkiem listu do Galatów, którego czas, data i miejsce powstania są najtrudniejsze do określenia.

Jako pierwszy napisany przez Pawła uchodzi według powszechnego prawie zdania pierwszy do Tessaloniczan. Niektórzy utrzymują, iż powstał on przed pierwszą ewangelią. Między pierwszym a drugim więzieniem powstały listy: do Tymoteusza pierwszy, oraz do Tytusa. Ostatni chronologicznie — zwany testamentem Apostoła — napisany został list drugi do Tymoteusza.

Większość listów jest skierowana do siedmiu kościołów: Rzym, Korynt, Galacja, Efez, Filipi, Kolossy, Tessalonika... razem dziewięć licząc dwukrotnie pisane do Rzymian i do Tessaloniczan; trzy do dwu rządców kościołów... Tytusa i Tymoteusza; jeden do prywatnej osoby... do Filemona (w sprawie prywatnej niewolnika Onezyma); jeden do Hebrajczyków — razem czternaście pism.

— o —

List do Rzymian, a w daleko większym stopniu list do Żydów, mają charakter traktatów z troskliwością opracowanych.

Stosunek osobisty Autora do adresatów najbardziej serdeczny przebija ze wszystkich pism najwięcej w liście do Filipian. W tym też liście pisze Apostoł najwięcej o radości.

Charakter osobisty Pawła, jego temperament sangwiniczny, żywy, gwałtowny... odzwierciedlają najwięcej dwa listy: do Galatów, a silniej jeszcze drugi do Koryntian. W tych także listach znajdziemy też najwięcej wiadomości związanych z osobą Apostoła i jego działalnością, głównie z jego nawróceniem.

List do Filemona, jest jakby biletlem polecającym, który ukazuje nam Apostoła jako człowieka ze strony jego najpiękniejszych przymiotów charakteru, niezwykłej dobroci, delikatnych uczuć i prawdziwie ludzkiego stosunku do pojedynczego człowieka.

Najpiękniejszym językiem (*koine*) (także i ze wszystkich pism N. Testamentu) odznacza się list do Hebrajczyków.

Ton najbardziej uroczysty i podniosły przebija z listu do Efezjan, pisany widocznie w podniosłym nastroju. Pod względem stylistycznym i posługiwania się słowami nie powtarzającymi się w innych listach wyróżnia się list napisany do Kolossan.

Z myśl organizatorski i praktyczną znajomość człowieka i jego psychiki wykazuje św. Paweł w listach do Tymoteusza i do Tytusa.

— o —

W większości listów na samym wstępie (w adresie) Paweł celowo dodaje: *apostolos* obok imienia. Brakuje tego tytułu w pięciu listach: w obu do Tessaloniczan, do Filipian, do Filemona i do Hebrajczyków. Racja prawdopodobna opuszczenia: kiedy pisał do Tessaloniczan, nie podważano jeszcze jego autorytetu i urzędu apostołskiego; Filemon i Filipianie uznawali bez zastrzeżeń tytuł i godność apostoła i nie trzeba im było takiego podkreślenia; brak w liście do Żydów zarówno imienia jak i tytułu apostoła tłumaczyli według Euzebiusza tym, że dla nich urząd apostoła wykonywał sam Chrystus Pan (Pantenus) albo nie chciał zrażać z miejsca do siebie swych współrodaków wiedząc o ich uprzedzeniu i nieufności (Klemens Aleksandryjski).

W sprawie listów, które rzekomo zaginęły (trzeci do Koryntian oraz do Laodyceńców) ten ostatni wielu uważa dzisiaj z dużym prawdopodobieństwem za równoznaczny z dzisiejszym kanonicznym do Efezjan, zaczyna się obecnie przyjmować sentencja (Kard. Bea) po gruntowniejszym przedyskutowaniu natury natchnienia, iż te pisma — jeśli istniały a zaginęły — nie były inspirowane. Racja: pisma bowiem inspirowane zostały przekazane Kościołowi jako takie (Sob. Wat. I) do przechowania i do strzeżenia, a więc nie mogły zagiąć.

— o —

Problem autentyczności w dobie obecnej wiąże się z dwoma głównie listami w całości: do Efezjan i do Hebrajczyków. W liście do Rzymian występuje częściowo; obejmował dawniej dwa ostatnie rozdziały 15 i 16, a dzisiaj obraca się właściwie około jednego tj. szesnastego.

Chociaż listy Pawłowe mają formę bardziej swobodną jako swoisty rodzaj literacki podobnie jak listy innych apostołów tzw. Katolickie, tym niemniej różni się zasadniczo od listów pierwszych biskupów Kościoła (św. Ignacy M., Klemens Rzymski) bliższych czasem apostołskimi. Są to bowiem pisma inspirowane, których autorem i pierwszą przyczyną jest Bóg i należą do depozytu Objawienia; są w pełnym tego słowa znaczeniu Pismem świętym.

— o —

W bibliстыce przyjęło się łączenie listów Pawłowych w pewne grupy oznaczone umowną nazwą. I tak: cztery listy: ...do Efezjan, do Kolossan, Filipian i Filemona określa się dzisiaj powszechnie mianem Listów Więziennych; wysłał je bowiem Apostoł z pierwszego więzienia tuż przed jego opuszczeniem. Trzy listy: dwa do Tymoteusza i jeden do Tytusa nazywamy listami Pasterskimi, ponieważ św. Paweł podaje w nich duszpasterskie zalecenia i wskazówki obydwu rządcom kościołów: w Efezie Tymoteuszowi, na Kreecie Tytusowi. Nazwa Listy Wielkie obejmuje cztery: do Rzymian, dwa do Koryntian, do Galatów.

Nazwanie siebie *doulos* — sługa Chrystusa Jezusa użyte przez Apostoła w listach do Rzymian i Filipian (w liczbie mnogiej) a do Tytusa *sługa Boga* zawiera treść pośrednią między naszymi pojęciami: niewolnik — sługa; wyraża dobrowolne, całkowite, szczere i gorące oddanie się i pełnienie woli Chrystusa i Boga. Wyrazem takiego właśnie trwałego nastawienia są tzw. doksologie (błogosławieństwa), dłuższe lub krótsze, w każdym liście wypowiedziane.

— o —

Pokrewne treścią są listy do Galatów i Rzymian. Ten ostatni jest szerokim rozwinięciem myśli rzuconej w liście do Galatów o wolności w Chrystusie od zachowania przepisów Prawa St. Zakonu. O ile do Gal. ma charakter polemiczny o tyle do Rzym. zawiera spokojne pouczenia.

Temu samemu tematowi poświęca Apostoł sporo uwag w obu listach do Koryntian: obronie apostołskiego powołania i urzędu. Pokrewną treść — rady i zalecenia duszpasterskie dotyczące różnych stanów i osób duchownych znajdujemy w listach do Tymoteusza i Tytusa.

O wzajemnym współżyciu między wyznawcami w jednej rodzinie Chrystusa mówią listy do Efezjan i do Kolossan w części paratetycznej (Ef. 5, 21—6; Kol. 3, 18—4, 1).

III.

W pismach św. Pawła zarysowuje się wyraźnie — jednak bez nagłych przeskoków i wyraźnego rozgraniczenia — pewien rozwój myśli teologicznej. Na ten fakt wskazał już św. Tomasz z Akwinu dostrzegając kolejny, nowy kierunek myśli Apostoła w pewnych grupach listów, które następowały po sobie w chronologicznej kolejności.

W owym rozwoju myśli, czy jakby ktoś chciał nadania nowego kierunku biegowi myśli Pawłowej, można wyśledzić trzy etapy; nazwijmy je fazami.

W pierwszej fazie Apostoł odśłania i przedstawia Dzieło Odkupienia oraz skuteczny wpływ Ewangelii Jezusa Chrystusa w poszczególnych duszach u pojedynczych ludzi i w poszczególnych kościołach. W tej pierwszej fazie rozwojowej należy rozpatrywać listy do: Tessaloniczan, Koryntian, Galatów, Filemona (później napisany!) a przede wszystkim do Rzymian w końcowym a równocześnie jakby szczytowym punkcie. Ewangelia ma w sobie moc z b a w c z ą zdolną usprawiedliwić wewnętrznie każdego wysłużoną Męką i śmiercią Jezusa Chrystusa oraz Jego Zmartwychwstaniem. Apostoł widzi w pełni dokonane dzieło zbawienia nie w samej tylko śmierci Chrystusa, ale i w Jego zmartwychwstaniu: *Który wydany został za grzechy nasze i zmartwychwstał dla usprawiedliwienia naszego*. Rzym 4, 24; por. 1 Kor. 15 r. Chrześcijanin przez chrzest został z Chrystusem przybity do Krzyża... pogrzebany razem z nim w śmierć Rzym. 6, 3. 4. winien być przejęty na zawsze tak skutecznie, by odtąd prowadził życie bez grzechu. *Tak i wy rozumiecie, żeście umarli dla grzechu, a żyjecie dla Boga w Chrystusie Jezusie Panu naszym*. (Rzym. 6, 11).

W listach pisanych z więzienia do Filipian, Kolossan oraz Efezjan dostrzegamy znów inne, nowe ujęcie myśli Apostoła uwidocznione w przedstawieniu dzieła Odkupienia dokonanego w całej społeczności, w jednym ożywionym przez Chrystusa organizmie,

który jest Jego Ciałem a On sam jego głową — w Kościele. To druga faza rozwoju myśli Pawłowej.

Z więzienia obejmuje Apostoł wzrokiem duszy wszystkie założone dotąd kościoły ogarniając je jako całość, w której żyje i działa Chrystus. Rzecz znamienita — trzeba to zaznaczyć z naciskiem — dopiero teraz nie odwołując się do analogii nazywa Kościół Ciałem Chrystusa. Mówią o tym dwa teksty: Ef 5, 23 *Chrystus jest głową Kościoła, ciała swojego*, Kol 1, 25 *Za ciało jego którym jest Kościół*. Kontekst obydwu miejsc, stwierdza istnienie tajemniczej rzeczywistości nazwanej przez teologię Mistycznym Ciałem Chrystusa. Po latach pracy apostołskiej, nabytym długoletnim doświadczeniu, po założeniu tylu rozwijających się kościołów nad basenem morza Śródziemnego, po widzeniach i objawieniach i szczególnych oświeceniach łaską widzi Apostoł obecnie lepiej i głębiej związek między Chrystusem a Kościołem w słowach Pana: *Szawle czemu mnie prześladowasz*. Dz Ap 9, 4. 5.

Ilekróć św. Paweł mówi „kościół” ma zawsze na myśli jego nierozdzielny związek z Chrystusem. Dla Apostoła nie ma kościoła bez Chrystusa.

Jako organizm żyjący podlega prawom wszelkiego stworzonego życia. A więc wzrasta powoli, doskonalą się z czasem — ale wśród cierpień; podlega słabościom w swych członkach w różnych okresach czasu.

Na tym drugim etapie w trzech listach więziennych do Filipian Kolossan i Efezjan rozwinął św. Paweł i ujawnił „wysokie poznanie Jezusa Chrystusa”. Na początku listów nawiązuje do dzieła Odkupienia (Filip 2,5—11; Kol. 1, 13—23; Ef. 1, 15—23; 2, 5—14). Wzniosłość formy i treści tych tekstów przyrównują często do Prologu św. Jana — i słusznie. Można się spierać czy treść i formę swej Chrystologii zaczerpnął św. Paweł z jakichś hymnów liturgicznych, czy, co bardziej naturalne — popłynęła ona z gorącej duszy Pawła oddanego słudze Jezusa Chrystusa, co przez wiele lat przemyślał, przemodlił zdobywając coraz głębsze wysokie poznanie Jezusa, gdy patrzył z odległości lat na rozrost dzieła, którego był „naczyniem wybranym” z woli Chrystusa. Treść pielęgnowana w duszy wpłynęła na dobór słów, a dobra znajomość hymnów i poezji St. Testamentu oraz wrodzone zdolności pomogły Apostołowi ubrać słowa we wzniosłą formę.

Trzeci jakoby etap myśli św. Pawła występuje w listach pastoralnych: dzieło Odkupienia w hierarchii Kościoła. Jej zadaniem jest ustawiczna troska i czuwanie, by dzieło dokonane przez Chrystusa i w duszach poszczególnych członków i w społecznym organizmie Kościoła było skuteczne, przez nauczanie, kierowanie oraz sprawowanie i udzielanie sakramentów.

Ostatni wreszcie list do Hebrajczyków, którego myśli, idee są na

pewno Pawłowe (Orygenes), sprowadza i skupia dążenia wszystkich i całego Kościoła do celu i centralnego punktu nadprzyrodzonego życia... do Jezusa Chrystusa Najwyższego Kapłana. Przewyższa On godnością wszystko i wszystkich. On dokonał dzieła Odkupienia przez przelanie własnej krwi i dlatego jest „pośrednikiem nowego przymierza” między całą ludzkością a Bogiem. Znawcy przedmiotu (Prat, Holzner itp.) podnoszą inny jeszcze rozwój w umyśle św. Pawła wysokiego poznania Jezusa jakby nieustającej wizji Jezusa Chrystusa. I tak: w listach do Tessaloniczan nakreślił Apostoł obraz Chrystusa jako Słowa, które będzie sądzić „na końcu czasów”. W drugiej grupie listów widzi Paweł w Chrystusie Słowo które dokonuje Odkupienia i przynosi Objawienie w czasie. W końcu podziwia i opisuje w liście do Hebrajczyków Chrystusa — Słowo Przedwieczne stwarzające wszystko przed wszelkim czasem.

Znamiennym w pismach apostoła Pawła jest fakt odwoływania się do cnót teologicznych wiary, nadziei, miłości.

Nastawienie eschatologiczne tak osobiste jak i adresatów przyświeca Pawłowi we wszystkich listach raz mniej raz więcej wyraźnie. Sam pragnie gotowym być na *przyjście Jezusa Chrystusa* i wszystkich przygotować na spotkanie się z Nim, kiedy objawi się w chwale.

Dla Apostoła Jezusa Chrystusa i Natchnionego pisarza nie ma na świecie wartości, której warto by poświęcić życie na świecie ani która by mogła być celem pożądania w życiu przyszłym, jeńo Jezus Chrystus *nadzieja nasza*, co wyraził krótko w liście do ukończonych Filipian: *Bo dla mnie życiem jest Chrystus, a śmierć jest mi zyskiem* (1, 21).

Dla ułatwienia konsultacji podaję następujące opracowania chronologii życia i działalności św. Pawła:

S. Zebda S. J. *Prima Lettura di san Paolo*, Torino 1964, ss 46—50

B. Rigaux, *Saint Paul et ses Lettres*, Paris — Bruges 1962 ss 99—138 (La chronologie Paulinienne).

Simon-Prado, *Praelectiones Biblicae Nov. T. II* Taurini 1957, ss 91—102 (nr 73—82 I Pauli vitae compendium).

J. Holzner, *Paulus*, Freiburg im Breisgau 11—14 1940, ss 469—470.

O. A. Jankowski OSB, *Listy Więzienne* (T. VIII) Poznań 1962 s 577 Tab I (chronologia życia św. Pawła).

Ks. S. Kowalski, *Listy św. Pawła Apostoła*, W-wa 1955, ss 7—10.

Ks. E. Dąbrowski, *Dzieje Pawła z Tarsu* W-wa 1953, ss 630—642.

Agostino Card. Bea, *L'Unione dei Christiani*, Edizioni *La Civiltà Cattolica* Roma 1962, ss 239—255. (II cammino della Chiesa nel mondo secondo san Paolo).